

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Постановка проблеми. Від якості правових досліджень залежить якість законодавства та його застосування. В той самий час якість правових досліджень пов'язують із методологією їх проведення. Основу методології складають філософсько-світоглядні підходи, загальнонаукові методи, тобто такі, які використовуються в усіх або більшості наук, групові методи, а також спеціальні методи, тобто прийнятні для дослідження якоїсь однієї науки¹. Використання певного методу або сукупності методів зумовлюється філософським підходом до дослідження, який, у свою чергу, визначається предметом дослідження.

Окремі науковці вказують на те, що найменш розвиненими є галузеві методи юридичних наук. Так, Л. А. Луць вказує, що зазвичай у галузевій правовій літературі відсутні вказівки на предмет наукового пізнання, критерії відбору об'єктів і предметів пізнання, які мають зумовлюватися цілями відповідної науки та можливостями методу². На думку В. О. Тулякова, інституційні суперечності формальної визначеності кримінально-правових норм залежить від неналежного висвітлення проблем кримінально-правової теорії у сучасній літературі³. Я. Смітс вважає, що правова наука в цілому переживає період кризи ідентифікації через те, що «справжнє» знання не може базува-

тися виключно на концептуальних конструкціях, узгоджених висновках чи розвитку абстрактних теорій («внутрішній» підхід до права), а повинне спиратися на емпіричну роботу; очікуваним є наслідок у вигляді переходу від традиційної юридичної науки до більш міждисциплінарного та емпіричного підходу⁴.

Аналіз дисертаційних досліджень принципів кримінального права дозволяє стверджувати про відсутність єдиних підходів науковців до методології їх проведення. Наприклад, В. О. Гацелюк (досліджував принцип законності у кримінальному праві) вказує, що він послуговувався загальнонауковими методами пізнання: діалектичним, історичним, юридичним, системного аналізу, порівняльно-правовим та ін⁵, О. В. Степаненко (досліджувала принцип доцільності у кримінальному праві) вказує на поєднання теоретичного та практичного підходів, у межах яких застосовувалися загальнонаукові та спеціально-наукові методи пізнання. До них вона відносить діалектичний метод, формально-юридичний та логіко-семантичний методи, аналітичний, герменевтичний, історичний, системно-структурний, порівняльно-правовий, статистичний, логіко-нормативний методи, а також метод факторного аналізу⁶. І. М. Гнатів (досліджувала принцип «*non bis in idem*» у кримінальному праві) вказує, що методологічну основу дослідження становлять

¹ Рабінович П. 'Методологія юридичної науки' в *Юридична енциклопедія. Том 3* (Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана 2001) 618

² Луць Л. 'Методологія правової науки: основа об'єктивності її результатів' (2018) 5 Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки 8

³ Туляков В. 'Криза кримінального права: суперечності догматів чи догматика суперечностей?' (2009) Т. 8 Наукові праці Одеської національної юридичної академії 296

⁴ Smits Jan. *The Mind and Method of the Legal Academic* (Edward Elgar Publishing 2012) 5

⁵ Гацелюк В. 'Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції)' (автореф. дис. канд. юрид. наук, ЛНУ ім. І. Франка 2005) 5

⁶ Степаненко О. 'Принцип доцільності в кримінально-правовій доктрині та кримінальному законодавстві України' (автореф. дис. канд. юрид. наук, ОНЮА 2017) 3

філософські (діалектичний, герменевтики), загальнонаукові (аналізу, синтезу тощо) та спеціально-юридичні (формально-юридичний та ін.) методи¹. Ю. С. Резнік (досліджувала принцип гуманізму у кримінальному праві) застосувала загальнонаукові та спеціальні наукові методи пізнання, що забезпечили всебічний і об'єктивний аналіз його предмета (догматичний метод, метод системно-структурного аналізу, формально-логічний, семантичний, компаративістський методи)².

Усе це наштовхує на висновок про те, що використовувані способи й прийоми дослідження категорії «принцип кримінального права» різняться. Науковці послуговуються «традиційним» каталогом загальнонаукових і загальнотеоретичних методів у різних варіаціях. У той самий час, оскільки предметом дослідження цих авторів були категорії одного рівня та природи, їх методологічний інструментарій не повинен кардинально відрізнятись.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволяє виокремити позиції щодо існування конкретно-наукового методу кримінального права. До них, наприклад, належить позиція С. В. Хилюк, яка стверджує, що таким методом є догматичний (установлення змісту юридичних норм та нормативно-правових приписів, з'ясування закономірностей дії права за допомогою правил юридичної логіки)³. З. А. Загинеї веде мову про те, що ним виступає герменевтика кримінального закону (охоплює такі складові, як нормотворча техніка кримінального закону України, текст цього закону як предмет герменевтики, його змістовна еквівалентність, розуміння та тлумачення нормативного змісту кримінального закону України, а також експертологія його тексту)⁴. П. П. Сердюк веде мову про онтологічний релятивізм (у праві «відносність» істини абсолютна, адже воно виходить із того, що існуючий порядок нормативних відносин є абсолютним)⁵.

¹ Гнатів І. 'Принцип «non bis in idem» у кримінальному праві України' (автореф. дис. канд. юрид. наук, ЛьвівДУВС 2013) 4

² Резнік Ю. 'Принцип гуманізму та його реалізація в кримінальному праві України' (автореф. дис. канд. юрид. наук НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького 2017) 3

³ Хилюк С. 'Розвиток науки кримінального права України після відновлення її державної незалежності (питання Особливої частини)' (дис. канд. юрид. наук, ЛНУ ім. І. Франка 2007) 40, 42

⁴ Загинеї З. 'Герменевтика кримінального закону України' (автореф. дис. д-ра юрид. наук, Нац. акад. прокуратури України 2016) 4

⁵ Сердюк Павло, *Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права: монографія* (Акцент Інвест-Трейд 2012) 71

Чимало науковців заперечують можливість виокремлення конкретно-наукового методу в кримінальному праві та стверджують про комплексний підхід до методології кримінального права як науки. До них належить, зокрема, М. І. Панов (кожен із загальнонаукових методів має свої особливості, специфічні риси пізнавальної діяльності, що дає можливість глибше вивчити об'єкт (предмет) дослідження, розглянути й охопити одночасно різні його властивості (сторони, грані) й опосередковуючі зв'язки; взаємно доповнюючи один одного, вони в цілому утворюють єдину складну і в той самий час діалектично-суперечливу систему органічно взаємопов'язаних прийомів наукового пізнання соціально-правової реальності у сфері кримінального права)⁶, Т. П. Яцик та К. П. Дробязко (наука кримінального права використовує такі методи дослідження, як діалектичний, догматичний, статистичний, конкретно-соціологічний, історико-правовий та метод порівняльного правознавства)⁷, О. П. Рябчинська (існують аргументи на користь фактичного панування в кримінальному праві метафізичного та догматичного методів і неможливості реального використання діалектики через її тяжіння до релятивізму та абсолютизації суперечностей в об'єкті дослідження)⁸. Компромісну позицію висловлює Є. С. Назимко, який вказуючи, що методи кримінального права як науки мають бути розподілені на певні рівні (філософсько-світоглядний, загальнотеоретичний, спеціально-теоретичний, конкретно-науковий), все ж таки виокремлює конкретно-науковий рівень і, з посиланням на працю А. М. Бойка, визначає його як комплекс методів, що застосовується у конкретній галузі знань для пізнання властивого тільки їй об'єкта дослідження⁹.

Мета статті. Погоджуючись з узагальненим викладом проблем методології галузевих наук, виходячи із критеріїв формування прийомів та засобів дослідження конкретного правового явища,

⁶ Панов М. 'Методологія науки як необхідна складова фундаментальних досліджень кримінального права' *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (2012) 28

⁷ Яцик Т., Дробязко К. 'Кримінальне право як наука: методологічні аспекти' (2016) 1 (3) Міжнародний юридичний вісник: збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України 165

⁸ Рябчинська О. 'Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми' (2013) 1 Право і Безпека 161

⁹ Назимко Є. 'Структура методології кримінального права' (2012) 1 (23) Вісник Академії адвокатури України 84

видається за доцільне сформулювати філософський підхід до дослідження принципу законності в кримінальному праві й методи, які будуть використовуватися.

Виклад основного матеріалу. Вихідною позицією у цій публікації є те, що наука кримінального права, як і будь-яка юридична наука, не створює ніякої «самостійної» методології, оскільки спирається на загальнотеоретичні положення методології теорії пізнання¹. Філософія, соціологія і теорія держави та права як загальнонаукові теоретичні юридичні дисципліни розробляють правові теорії, вчення, концепції, категорії, поняття, а також юридичну термінологію як «теоретичні підвалини» та інструментальні засоби, якими керуються всі галузеві юридичні науки, а відтак, відповідні категорії і поняття кримінального права, що базуються на загальнотеоретичних категоріях і поняттях, знаходяться з останніми у відносинах субординації і не можуть у цілому їм суперечити². Виходячи з цього, вважаємо, що вибір способів та прийомів дослідження принципу законності в кримінальному праві слід здійснювати з урахуванням таких гносеологічних постулатів: (1) об'єктивна обумовленість обраних методів дослідження його предметом; (2) необхідність встановлення єдиної істини, вірогідність якої можна довести й перевірити за допомогою певного об'єктивного критерію; (3) спроможність наближувати, призводити до розкриття соціальної сутності явища, що вивчається, а не до приховування, затушовування її (здатність явища задовольняти потреби й інтереси певної частини соціально неоднорідного суспільства)³.

Перший гносеологічний постулат зумовлює дослідження природи принципу законності як предмета наукової розвідки. Методології дослідження галузевих принципів кримінального права не було присвячено окремих наукових студій. Тому обґрунтованим буде звернення до надбань загальної теорії права як фундаментальної науки. Складність у здійсненні такого дослідження пов'язується із різницею підходів природничо-правового та по-

зитивістського щодо розуміння категорії «принцип права».

Так, М. І. Козюбра визначає принципи права як найбільш загальні і стабільні вимоги, що уособлюють суспільні цінності, дозволяють відтворити їх при формуванні та дії права, визначаючи його характер і напрями подальшого розвитку⁴. В свою чергу, П. М. Рабінович під принципами об'єктивного юридичного права розуміє керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини і суспільства та визначають зміст і спрямованість правового регулювання⁵. А. М. Колодій під принципами права розуміє відправні ідеї його буття, що виражають найважливіші закономірності і підвалини певного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і складають його головні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу⁶. Отже, основними ознаками принципів права є загальність та стабільність, вищий імперативний характер, обумовленість закономірностями розвитку суспільних відносин та призначення, а саме: визначення змісту і спрямованості правового регулювання.

Таке розуміння принципів права сформувалося після тривалої дискусії щодо природи принципів права з огляду на тип праворозуміння – природно-правовий і позитивістський⁷. Наприклад, А. М. Колодій вказує, що принципи права є критерієм оцінки права і методологічною основою його подальшого вдосконалення у тому розумінні, що одночасно на підставі принципів оцінюють рівень та ефективність реалізації права і на ґрунті саме цих категорій пізнають і поліпшують його. Виникнення принципів права є необхідною умовою подальшого їх закріплення у вигляді юридичних принципів і норм, що свідчить про актуальність їх для суспільства і необхідність їх юридичного оформлення. Також автор наголошує на тому, що розрізняють два способи виразу принципів права: безпосереднє формулювання їх в нормах права

¹ Баулін Юрій (ред.), *Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи* (Ваїте 2015) 82

² Панов М. 'Системний підхід у дослідженні науки кримінального права та її міждисциплінарних зв'язків' *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (2014) 11

³ Рабінович Петро (ред.), *Філософія права: проблеми та підходи. Навчальний посібник для студентів спеціальності «Правознавство»* (Юридичний факультет ЛНУ імені І. Франка 2005) 17

⁴ Козюбра Микола (ред.), *Загальна теорія права: підручник* (Ваїте, 2015) 70

⁵ Рабінович Петро, *Основи загальної теорії права та держави* (Край 2007) 102

⁶ Колодій А. 'Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання)' (автореф. дис. д-ра юрид. наук, КНУ ім. Т. Шевченка 1999) 3

⁷ Уварова Олена, *Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика* (Друкарня МАДРИД 2012) 9

(текстуальне закріплення) і виведення принципів права зі змісту нормативно-правових актів (змістовне закріплення). Автор вважає, що слід у майбутньому посилити практику текстуального закріплення принципів у нормативно-правових актах¹.

Принцип законності, на нашу думку, визначається в окремих положеннях Кримінального кодексу України контекстуально. До таких положень належать: поняття підстави кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 2 КК України), вимога визначення кримінальної протиправності діяння та його кримінально-правових наслідків виключно кримінальним законом (ч. 3 ст. 3 КК України), заборона застосування кримінального закону за аналогією (ч. 4 ст. 3 КК України), заборона зворотної дії кримінального закону, який погіршує становище особи (ч. 2 ст. 5 КК України). Єдність позицій науковців щодо того, що саме цими положеннями виражається принцип законності, відсутня.

У працях дослідників принципів кримінального права прослідковується тяжіння до їх позитивації. До таких авторів можна віднести В. О. Гацелюка, який послідовно обґрунтовує позицію, що принципи повинні бути формалізованими ідеалами, які будуть виконувати роль зв'язку між Конституцією України та юридичними реаліями сьогодення². Ми не повністю погоджуємося з тим, що відправною точкою дослідження принципів права повинна бути теза про необхідність їх формалізації. Незважаючи на це, нашу підтримку знаходить прогресивне судження автора про те, що дослідження принципу законності потрібно здійснювати з огляду на підвищення ефективності правотворчої та правозастосовної діяльності в Україні. І. М. Гнатів у своєму дослідженні розкриває сутність принципу «*non bis in idem*» через його нормативне закріплення у Конституції України та Кримінальному кодексі України³. Видається, що такий підхід не повністю відображає сутність категорії «принцип» у праві, оскільки за базис дослідження авторка використовує саме нормативний матеріал та матеріали судової практики.

Із другого боку, у кримінально-правових дослідженнях принципів кримінального права поступово розвиваються й інші позиції. Наприклад, Ю. С. Резнік, яка досліджувала реалізацію принципу гуманізму в кримінальному праві, вважає, що застосування принципів кримінального права не залежить від їх закріплення у законодавстві;

авторка формує основні положення принципу гуманізму через філософські засади його розвитку⁴. С. В. Шевченко в ході дослідження принципу пропорційності у кримінальному праві висловлює позицію, що притаманний принципам права абстрактний характер, навіть у разі його закріпленості в позитивному праві, залишає простір для його динамічного тлумачення з урахуванням потреб як правозастосування, так і правореалізації, та жодним чином не нівелює його зміст та, відповідно, не суперечить його природі⁵.

Позиція вищевказаних авторів є подібною до висловленого в одній із численних публікацій М. І. Козюбри твердження про позитивний вплив інституціоналізації принципів права в державних нормативних актах та вказівки на те, що у відповідних державних нормативних актах, по суті, фіксується форма відповідного принципу, яка наповнюється реальним змістом у процесі застосування принципу до конкретної правової ситуації⁶.

О. В. Грищук обґрунтовано стверджує про те, що, на відміну від норм позитивного права, принципи права, щоб мати регулятивне значення, не обов'язково мають бути формально визначеними. Принципами права є не лише ті положення, що закріплені в законодавстві й інших позитивних джерелах права, а й основоположні ідеї правосвідомості, які отримали загальне визнання в діяльності органів правосуддя, незважаючи на відсутність їхнього формального закріплення в об'єктивному праві⁷. До форм визнання принципів права як регуляторів суспільних відносин О. О. Уварова відносить мовчазне дотримання принципів права у процесі реалізації права за умови усвідомлення їх вимог як юридично обов'язкових та безпосереднє застосування його вимог при вирішенні судової справи (неоскарження судового рішення, в якому застосовано принцип права або ж визнання правильності його застосування судом вищої інстанції)⁸.

Видається, що позиція дослідниць є подібною до твердження Д. Раза, що принципи не стають

⁴ Резнік Ю., 8

⁵ Шевченко С. 'Принцип пропорційності у системі принципів кримінального права: стан дослідження проблеми' (2019) 3 Підприємництво, господарство і право <<http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/3/56.pdf>> 291

⁶ Козюбра М. 'Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій' (2017) 11 Право України 4

⁷ Грищук О. 'Принципи права: філософсько-правовий вимір' (2015) 61 Вісник Львівського університету. Серія юридична 20

⁸ Уварова О., 20

¹ Колодій А., 3

² Гацелюк В., 6

³ Гнатів І., 4

правом через одне судове рішення. Вони проникають у право як звичай та є обов'язковими лише у тих випадках, коли вони мають видиму авторитетну підтримку в низці судових рішень. Як і звичаєве право, правові принципи, сформовані судовою практикою, не повинні бути точно визначені в судових рішеннях. У таких документах може бути лише згадка про цей принцип, який покладений в основу прийнятих рішень¹. Вказана теза буде досліджена в ході аналізу третього гносеологічного постулату про практичну цінність дослідження принципу законності у кримінальному праві.

Однак, чи можна впевнено стверджувати, що принцип законності в кримінальному праві слід досліджувати виключно із позицій загальних ідеалів та цінностей, що здобуті в ході історичного розвитку суспільства? Вищезитовані автори висловлюють позицію, що виникає проблема перекладання тягаря виведення норм права із «визнаних у суспільстві цінностей» на суб'єктів права. Крім цього, беззастережне слідування уявленням про справедливість, якими може бути виправдана відмова від виконання встановлених державою обов'язків, підриває основи правопорядку, позбавляє учасників правовідносин упевненості у правовому результаті своїх дій, оскільки інша сторона врегульованих правом відносин може відмовитись від покладених на неї зобов'язань, посилаючись на їх невідповідність визнаним у суспільстві цінностям. Саме це О. О. Уварова визначає передумовою оптимального поєднання ідей природно-правової і позитивістської концепцій праворозуміння у характеристиці принципів права через визнання обов'язковості закріплених державою правил поведінки за умови їх відповідності визнаним у суспільстві цінностям справедливості, рівності, свободи і гуманізму, їх тлумачення у світлі цих цінностей, а також необхідності безпосереднього звернення до них у випадку законодавчого мовчання². На основі аналізу підходів до визначення місця принципів права у правовому регулюванні з позицій природно-правового й позитивістського типів праворозуміння ці школи сьогодні найбільшою мірою наближаються одна до одної. Це дає підстави стверджувати, що принципи права можна розглядати як інтегративний елемент природно-правового та позитивістського напрямів правового мислення, свідченням чого є, зокрема, визнання принципів права основою для оцінки санкціо-

ваного державою права на відповідність визнаним у суспільстві цінностям³.

С. П. Рабінович доходить висновку, що такий процес може розглядатись як об'єктивація, матеріалізація, опредмечування ідеальних природно-правових утворень, як юридичне оформлення деонтичних складових змісту правової свідомості. У філософсько-правовому плані позитивізація природного права виступає як державно-юридична об'єктивація природно-правових уявлень, котрі становлять зміст індивідуальної чи колективної свідомості. У соціально-філософському й соціологічному аспектах цей процес є легалізацією (офіційним визнанням) деонтичних складових правової свідомості, яким надається державно-юридичне значення⁴.

Таким чином, визначення принципів права як однієї зі складових правової свідомості у нормативно-правових актах є одним зі способів їх об'єктивації. Ця теза також підтверджується тим, що з прагматичної точки зору на натуралістичний підхід основним є розуміння, що люди неминуче беруть участь у соціальній діяльності, яка має нормативний характер. Тобто цілеспрямована діяльність людей породжує практики, спрямовані на досягнення ідеалів або цінностей. Одним зі способів охарактеризувати такий натуралізм є твердження про те, що соціальна та цілеспрямована природа людей робить орієнтовану на ідеали діяльність природною частиною людського життя, а відтак, його важко зрозуміти без ціннісної орієнтації⁵.

Такий підхід вимагає визначення цінностей, що складають підвалини принципу законності у кримінальному праві. Наприклад, А. Дайсі визначає принцип законності у кримінальному праві через цінності особистої свободи⁶. До інших цінностей слід віднести поділ влад, верховенство права та демократію⁷.

Видається переконливою позиція М. І. Козюбри, що принципи права не слід зводити до форми «наукової раціональності» – виразу пізнаних об'єктивних закономірностей суспільного розвитку, як це намагалися зробити представники юри-

³ Гришук О., 21

⁴ Рабінович С. 'Взаємозв'язки природного та позитивного права: методологічні засади дослідження' Т. VI-VII (2008) Проблеми філософії права 71

⁵ Taekema S. 'Theoretical and Normative Frameworks for Legal Research: Putting Theory into Practice' (February 14, 2018) Law and Method <<https://ssrn.com/abstract=3123667>> 9

⁶ Dicey Albert Venn, *Introduction to the study of the law of the constitution* (Liberty Classics 1982) 142

⁷ Peristeridou Christina, *The principle of legality in European criminal law* (Intersentia 2015) 64

¹ Raz J 'Legal Principles and the Limits of Law', (1972) 81 YALE L. J. 848

² Уварова О., 21

дичного позитивізму, а слідом за ними й чимало вітчизняних правознавців. Наукова раціональність продуктивна там, де аналізуються факти, вивчаються матеріальні або близькі до них нематеріальні об'єкти реальності. Проте вона практично безсила тоді, коли йдеться про досягнення цінностей, принципів і норм. Тут правники мають звертатися як до позанаукової раціональності, так і до позараціональних форм правосвідомості¹.

Відтак, вважаємо, що вивчення цінностей та ідеалів як однієї зі складових двооб'єктної сутності принципу законності у кримінальному праві зумовлює використання ідеалістичного підходу наукового дослідження. Із другого боку, певний обсяг змісту принципу законності має нормативне відображення у Кримінальному кодексі України. Визначальним зв'язком між фактичним та нормативним аспектами наукової діяльності є потреба в контексті, адже ми не можемо зрозуміти цінності, не досліджуючи конкретної ролі цих цінностей на практиці, тобто без розуміння фактичного контексту в якому ці цінності знаходять свою реалізацію на практиці². Ціннісну основу принципу законності в кримінальному праві слід досліджувати, орієнтуючись на класичні методи ідеалізму³, підкреслюючи роль ідеальних речей у визначенні матеріального світу, протиставляючи їх методиці матеріальної діалектики про те, що саме в нормативній науці визначаються основні принципи положення, а ідеї та цінності без їх формалізації не мають наукового значення.

Виходячи із цього, аналіз кримінального закону здійснюється не стільки із тим, щоб визначити зміст принципу законності в кримінальному праві, скільки визначити ту частину змісту цього принципу, яка об'єктивована у цьому конкретному документі, та з'ясувати, який вплив це має на суспільні відносини.

Ця частина дослідження органічно підводить до огляду відповідності обраного підходу другому постулату – *необхідності встановлення єдиної істини, вірогідність якої можна довести й перевірити за допомогою певного об'єктивного критерію*. Проблема пошуку істинного знання є фундаментальною у філософії наукових досліджень. Її

повноцінний огляд буде неможливим у межах цієї публікації, однак завдання дослідження вимагає визначитися із тим підходом, який сповідує автор у контексті цього предмета.

Вважаємо, що претендувати на об'єктивність у дослідженні питання принципів кримінального права справді важко. Відтак, найбільш прийнятним критерієм істинності знання, на нашу думку, є можливість його експериментального або ж іншого спростування. Саме через здатність тверджень зіштовхнутися з досвідом, або точніше – якщо їх можна систематично перевіряти, внаслідок чого вони можуть бути спростовані, виявляється їх цінність для наукового пізнання. Ідея істини, за К. Поппером, полягає у розумному сприйнятті помилок і раціональної критики, а також можливості раціональної дискусії, тобто критичної дискусії, спрямованої на пошук помилок, найсерйознішим чином прагнучи за можливістю усунути більшість з них, щоб наблизитися до істини⁴.

Додатково слід звернути увагу на важливість практики для процесу пізнання. Це обґрунтовується тим, що в процесі осмислення правової реальності людина створює свій власний світ як відображення *ius* у межах своєї уяви відповідно до існуючої історичної традиції; вся історія може розглядатися як постійний процес світопізнання, насамперед у формі практичної діяльності, під час якої створюються матеріальні, духовно-культурні та соціальні блага⁵. Аналіз законодавства, міжнародних актів нормативного характеру та практики їх застосування слід здійснювати за допомогою поєднання емпіричних та теоретичних методів, тобто право належить вивчати не лише через аналіз його зовнішнього виразу, а й через аналіз практики його застосування. Більше того, за допомогою емпіричного матеріалу можна перевірити, чи вже використовувалася якась ідея або аргумент в іншому місці (країні) та як це було сприйнято⁶.

Дослідження досвіду застосування правових положень, принципів права, впливу на суспільні відносини, як наслідок – віднаходження недоліків правового регулювання, динамічного розвитку положень принципу законності не лише в національній правовій доктрині, а й у зарубіжних

¹ Козюбра М., 9

² Taekema S. 'Theoretical and Normative Frameworks for Legal Research: Putting Theory into Practice' (February 14, 2018) Law and Method <<https://ssrn.com/abstract=3123667>> 2

³ Daniel Sommer Robinson. (Idealism. Encyclopædia Britannica). <<https://www.britannica.com/topic/idealism>> (дата звернення 18.12.2020)

⁴ Поппер Карл, *Логика и рост научного знания*. (Прогресс 1983) 346

⁵ Бернюков А. 'Основні методологічні засади правової гносеології' (2013) 4 Часопис Київського університету права. 20

⁶ Smits J. 76, 77.

правових порядках дозволятиме сформулювати ті концептуальні положення, нестача яких зумовлює суперечності та неузгодженості в судовій практиці.

Фактично важливість практики застосування певних ціннісних утворень, одним із яких є принцип законності у кримінальному праві, визначає відповідність третьому гносеологічному постулату – *спроможності наближувати, призводити до розкриття соціальної сутності явища, що вивчається*. У нашій інтерпретації критерієм досягнення цього постулату є практичне застосування отриманого знання у суспільстві. Воно пов'язане із критичною ознакою необхідності наукового дослідження – практичною цінністю, можливістю вирішити ті завдання, що гостро стоять у ситуаціях правового регулювання та застосування.

Відповідність тексту кримінального закону вимогам ясності, недвозначності та передбачуваності була предметом аналізу кількох рішень Конституційного Суду України¹. У цих рішеннях вищезгадані вимоги належали до змісту принципу правової визначеності, однак в одній із публікацій було обґрунтовано, чому ці аспекти якості кримінального закону слід оцінювати з огляду на принцип законності².

Nullum crimen, nulla poena sine lege набуває поширення у постановках Верховного Суду та окремих думках. Наприклад, в одній із постанов зроблено висновок, що існування усталеної практики засудження осіб за ст. 263 КК України свідчить про передбачуваність відповідних положень кримінального закону³. В іншій справі відступ колеґії суддів від усталеної доктрини обов'язковості «добровільної передачі» як ознаки шахрайства зумовив, на думку одного із членів колеґії, ретроактивне застосування новосформованого положення кримінального закону⁴. Правила тлумачення по-

ложень кримінального закону та заборона аналогії поставала предметом оцінки колеґії суддів при перевірці правильності тлумачення поняття «особи, уповноважені на виконання функцій держави», що міститься в диспозиції ч. 2 ст. 369² КК⁵. Питання зворотної дії кримінального закону та бланкетних диспозицій зумовило позицію колеґії суддів про те, що кримінальний закон, який визначає діяння як злочин, може містити посилання на положення інших нормативно-правових актів; при цьому, якщо ці положення в подальшому змінюються, загальний зміст кримінального закону, в цьому випадку диспозиції його норм, змін не зазнає⁶.

Ці безпосередні випадки застосування положень принципу законності при вирішенні кримінально-правових спорів визначають необхідність проведення подальших досліджень аналізованого принципу у кримінальному праві. При цьому застосування ідеалістичного підходу вимагає саме врахування цінностей, що закладалися в цей принцип, із тим, щоб не допускати неправильного тлумачення його законодавчого виразу під час здійснення правозастосовної діяльності.

Висновки. Незважаючи на те, що загальною теорією та філософією права розроблено методологічний інструментарій правових досліджень, окремі науковці стверджують, що кожна із галузевих правових наук повинна мати власну методологію. Таке твердження не має значної кількості прихильників серед представників кримінально-правової науки. Більшість науковців погоджується із тим, що кримінально-правовим дослідженням притаманно використання комплексу методів, які вдосконалюються з огляду на предмет і специфіку дослідження. Предмет науки кримінального права є неоднорідним, тому стверджувати про існування провідного методу недоречно. Вважаємо, що в межах науки кримінального права при вивченні різних об'єктів можуть використовуватися різні методи, обрання яких зумовлене цілями, завданнями, предметом конкретного дослідження.

Загальними рисами принципів права є їх загальність та стабільність, вищий імперативний характер, обумовленість закономірностями розвитку суспільних відносин, призначення та ви-

¹ Рішення Конституційного Суду України від 11 червня 2020 року № 7-р/2020. (База даних «Законодавство України»). <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text>> (дата звернення 20.02.2021); Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 року № 1-р/2019 (База даних «Законодавство України»). <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text>> (дата звернення 20.02.2021).

² Демчук П. 'Законність та правова визначеність у кримінальному праві: питання розмежування' (2020) 71 Вісник Львівського університету. Серія юридична. 95

³ Постанова Верховного Суду від 03 липня 2019 року по справі № 288/1158/16-к' (Єдиний державний реєстр судових рішень). <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82998245>> (дата звернення 20.02.2021)

⁴ Постанова Верховного Суду від 07 лютого 2019 року по справі № 489/4597/14-к' (Єдиний державний реєстр судових рішень). <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/79846601>> (дата звернення 20.02.2021)

⁵ Постанова Верховного Суду від 03 червня 2020 року по справі № 722/28/17' (Єдиний державний реєстр судових рішень). <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/89763057>> (дата звернення 20.02.2021)

⁶ Постанова Верховного Суду від 16 січня 2020 року по справі № 335/6360/15-к' (Єдиний державний реєстр судових рішень). <<https://reyestr.court.gov.ua/Review/87053573>> (дата звернення 20.02.2021)

значення змісту і спрямованості правового регулювання. Об'єктивізація принципів у джерелах позитивного права не є передумовою їх реалізації, хоча така позиція знаходить свою підтримку в авторів кримінально-правових досліджень. Вона не є необґрунтованою, адже за відсутності визначених у нормативних актах принципів права було б значно важче вести мову про ті цінності, які набули свого поширення у певному суспільстві. Такі процеси науковці називають позитивацією природного права та вказують, що саме принципи права є точкою зближення цих двох підходів до праворозуміння.

Принцип законності закріплюється у кримінальному законі контекстуально. Це не свідчить про те, що окремі його положення, які можна вивести із загальнолюдського розвитку цінностей, що складають його основи, не мають місце в національному кримінальному праві. Однак такий спосіб закріплення зумовлює нескінченні дискусії щодо розуміння його змісту.

Розуміння принципів права як концентровано викладу цінностей вимагає послуговуватися ідеалістичним підходом до дослідження, що вимагає рефлексії на те, якою є досконала модель принципу законності в кримінальному праві, яким є зміст цього принципу, а також як він відображається у правових реаліях. Такий результат можна досягнути шляхом спостереження за динамікою розвитку цінностей, що закладаються в принцип

законності у кримінальному праві, із тим, щоб логічними прийомами виявити закономірності процесу позитивізації досліджуваного принципу, його складових. Системний аналіз вимог принципу законності у кримінальному праві, що ставляться ним до процесів правотворення та правозастосування, дозволить виявити взаємозалежності та доповнюваності складових цих вимог.

Критерієм істинності знання, отриманого із використанням задекларованого вище підходу, є можливість його фальсифікації експериментальним шляхом або ж за допомогою іншого спростування. Відтак, на перший план виходить національна та зарубіжна практика застосування вимог принципу законності при вирішенні кримінально-правових спорів. Це свідчить про використання як емпіричних, так і теоретичних методів наукового дослідження та дозволяє осмислити сприйняття певних ідей, які ще не реалізовувалися в Україні, через аналіз їх сприйняття в інших країнах.

Застосування вимог, які складають зміст принципу законності в кримінальному праві, Конституційним Судом України при вирішенні питання конституційності окремих статей КК України, а також Верховним Судом при з'ясуванні дійсного змісту кримінально-правової норми та можливості її застосування у правовідносинах дозволяє стверджувати, що дослідження цього принципу є об'єктивно необхідним, адже це призведе до пізнання окремих явищ соціальної дійсності.

REFERENCES

List of legal documents

Cases

1. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 03 lypnia 2019 roku po spravi № 288/1158/16-k URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82998245> (in Ukrainian).
2. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 03 chervnia 2020 roku po spravi № 722/28/17 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89763057> (in Ukrainian).
3. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 07 liutoho 2019 roku po spravi № 489/4597/14-k URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79846601> (in Ukrainian).
4. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 16 sichnia 2020 roku po spravi № 335/6360/15-k URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87053573> (in Ukrainian).
5. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 11 chervnia 2020 roku № 7-р/2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-20#Text> (in Ukrainian).
6. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy vid 26 liutoho 2019 roku № 1-р/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19#Text> (in Ukrainian).

Bibliography

Authored books

1. Dicey A. V. *Introduction to the study of the law of the constitution* (Liberty Classics 1982)
2. Peristeridou Christina, *The principle of legality in European criminal law* (Intersentia 2015)

3. J. Smits, *The Mind and Method of the Legal Academic* (Edward Elgar Publishing 2012)
4. Baylin Yu. (red.), *Suchasna kryminalno-pravova systema v Ukraini: realii ta perspektivy* [Modern criminal justice system in Ukraine: realities and prospects] (Vaite 2015) (in Ukrainian).
5. Koziubra M. (red.), *Zahalna teoriia prava: pidruchnyk* [The general theory of law: textbook] (Vaite, 2015) (in Ukrainian).
6. Popper K., *Lohyka y rost nauchnoho znanyia* [Logic and the growth of scientific knowledge] (Prohress 1983) (in Ukrainian).
7. Rabinovych P. (red.), *Filosofii prava: problemy ta pidkhody. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv spetsialnosti «Pravoznavstvo»* [Philosophy of law: problems and approaches. Study guide for students majoring in «Law»] (Yurydychni fakultet LNU imeni I. Franka 2005) (in Ukrainian).
8. —, *'Metodologiya yurydychnoi nauky'* v Yurydychna encyklopediya. Tom 3 [Methodology of Legal Science in the Legal Encyclopedia. Volume 3] (Vydavnytstvo «Ukrayinska encyklopediya» imeni M. P. Bazhana 2001) (in Ukrainian).
9. —, *Osnovy zagalnoi teorii prava ta derzhavy* [Fundamentals of the general theory of law and the state] (Kraj 2007) (in Ukrainian).
10. Serdyuk P., *Teoretychni j metodologichni problemy suchasnogo kryminalnogo prava: monografiya* [Theoretical and methodological problems of modern criminal law: monograph] (Akcent Invest-Trejd 2012) (in Ukrainian).
11. Uvarova O., *Pryncypy prava u pravozastosuvanni: zagalnoteoretychna charakterystyka* [Principles of law in law enforcement: general theoretical characteristics] (Drukarnya MADRY'D 2012) (in Ukrainian).

Journal articles

12. Raz J 'Legal Principles and the Limits of Law', (1972) 81 YALE L. J.
13. Taekema S. 'Theoretical and Normative Frameworks for Legal Research: Putting Theory into Practice' (February 14, 2018) Law and Method
14. Bernjukov A. 'Osnovni metodologichni zasady pravovoi gnoseologii' [Basic methodological principles of legal epistemology] (2013) 4 Chasopys Kyjivs'kogo universytetu prava (in Ukrainian).
15. Gryshuk O. 'Pryncypy prava: filosofsk'ko-pravovij vymir' [Principles of Law: Philosophical and Legal Dimension] (2015) 61 Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Serija jurydychna (in Ukrainian).
16. Demchuk P. 'Zakonnist' ta pravova vyznachenist' u kryminal'nomu pravi: pytannja rozmezhuvannja' [Legality and legal certainty in criminal law: issues of differentiation] (2020) 71 Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Serija jurydychna (in Ukrainian).
17. Kozjubra M. 'Pryncypy prava: metodologichni pidhody do rozuminnja pryrody ta klasyfikacii v umovah suchasnyh globalizacijnyh transformacij' [Principles of law: methodological approaches to understanding the nature and classification in the context of modern globalization transformations] (2017) 11 Pravo Ukrainy (in Ukrainian).
18. Luc' L. 'Metodologija pravovoi nauky: osnova ob'jektyvnosti jiji rezul'tativ' [Methodology of legal science: the basis of objectivity of its results] (2018) 5 Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu. Serija jurydychni nauky (in Ukrainian).
19. Nazymko Je. 'Struktura metodologii kryminal'nogo prava' [Structure of the methodology of criminal law] (2012) 1 (23) Visnyk Akademiji advokatury Ukrainy (in Ukrainian).
20. Rabinovych S. 'Vzmozv'jazky pryrodnogo ta pozytyvnogo prava: metodologichni zasady doslidzhennja' [Relationships of natural and positive law: methodological principles of research] (2008) T. VI–VII Problemy filosofiji prava (in Ukrainian).
21. Rjabchyn'ska O. 'Metodologija doslidzen' problem kryminal'nogo prava: postanovka problemy' [Research Methodology of Criminal Law Problems: Problem Statement] (2013) 1 Pravo i Bezpeka (in Ukrainian).
22. Tuljakov V. 'Kryza kryminal'nogo prava: superechnosti dogmativ chy dogmatyka superechnostej?' [Crisis of criminal law: contradictions of dogmas or dogmatics of contradictions?] (2009) T. 8 Naukovi praci Odes'koji nacional'noji jurydychnoi akademiji (in Ukrainian)
23. Shevchenko S. 'Pryncyp proporcijnosti u systemi pryncypiv kryminal'nogo prava: stan doslidzhennja problemy' [The principle of proportionality in the system of principles of criminal law: the state of research of the problem] (2019) 3 Pidpryjemnytvo, gospodarstvo i pravo (in Ukrainian).
24. Jacyk T., Drobjazko K. 'Kryminal'ne pravo jak nauka: metodologichni aspekty' [Criminal law as a science: methodological aspects] (2016) 1 (3) Mizhnarodnyj jurydychnyj visnyk: zbirnyk naukovykh prac' Nacional'nogo universytetu derzhavnoji podatkovoi sluzhby Ukrainy (in Ukrainian).

Conference papers

25. Panov M., 'Metodologija nauky jak neobhidna skladova fundamental'nyh doslidzhen' kryminal'nogo prava' [Methodology of science as a necessary component of fundamental research of criminal law] *Osnovni naprjamy rozvytku kryminal'nogo prava ta shljahy vdoskonalennja zakonodavstva Ukrainy pro kryminal'nu vidpovidal'nist'* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (2012) (in Ukrainian).
26. —, 'Systemnyj pidhid u doslidzhenni nauky kryminal'nogo prava ta jiji mizhdyscyplinarnyh zv'jazkiv' [System approach in the study of the science of criminal law and its interdisciplinary relations] *Nauka kryminal'nogo prava v systemi mizhdyscyplinarnyh zv'jazkiv* : materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf. (2014) (in Ukrainian).

Dissertations

27. Hyljuk S. 'Rozvytok nauky kryminal'nogo prava Ukrainy pislja vidnovlennja jiji derzhavnoji nezalezhnosti (pytannja Osoblyvoji chastyny)' [Development of the science of criminal law of Ukraine after the restoration of its state independence (the question of the Special Part)] (dys. kand. juryd. nauk, LNU im. I. Franka 2007) (in Ukrainian).

Thesis abstracts

28. Gaceljuk V. 'Realizacija pryncypu zakonnosti kryminal'nogo prava Ukrainy (zagal'ni zasady koncepciji)' [Implementation of the principle of legality of criminal law of Ukraine (general principles of the concept)] (avtoref. dys. kand. juryd. nauk, LNU im. I. Franka 2005) (in Ukrainian).
29. Gnativ I. 'Pryncyp «non bis in idem» u kryminal'nomu pravi Ukrainy' [The principle of «non bis in idem» in the criminal law of Ukraine] (avtoref. dys. kand. juryd. nauk, L'vDUVS 2013) (in Ukrainian)
30. Zagynej Z. 'Germenevtyka kryminal'nogo zakonu Ukrainy' [Hermeneutics of the Criminal Law of Ukraine] (avtoref. dys. d-ra juryd. nauk, Nac. akad. prokuratury Ukrainy 2016) (in Ukrainian).
31. Kolodij A. 'Konstytucija i rozvytok pryncypiv prava Ukrainy (metodologichni pytannja)' [Constitution and development of principles of law of Ukraine (methodological issues)] (avtoref. dys. d-ra juryd. nauk, KNU im. T. Shevchenka 1999) (in Ukrainian).
32. Reznik Ju. 'Pryncyp gumanizmu ta jogo realizacija v kryminal'nomu pravi Ukrainy' [The principle of humanism and its implementation in the criminal law of Ukraine] (avtoref. dys. kand. juryd. nauk NAN Ukrainy, In-t derzhavy i prava im. V.M. Korec'kogo 2017) (in Ukrainian)
33. Stepanenko O. 'Pryncyp docil'nosti v kryminal'no-pravovij doktryni ta kryminal'nomu zakonodavstvi Ukrainy' [The principle of expediency in the criminal law doctrine and criminal legislation of Ukraine] (avtoref. dys. kand. juryd. nauk, ONJuA 2017) (in Ukrainian).

Websites

34. Daniel Sommer Robinson. (Idealism. Encyclopædia Britannica). <<https://www.britannica.com/topic/idealism>>

Демчук П. В. Методологічні засади дослідження принципу законності в кримінальному праві

У статті через аналіз правової природи принципів права формується підхід до їх розуміння як відображення цінностей, що через динамічний розвиток об'єктивуються у різних формах права. Прагнення до дослідження позитивного права виступає ключовим суперечливим моментом у науці кримінального права. Тому автор підтримує науковців, що вказують на кризу догматичного підходу до вивчення кримінального права, та обґрунтовано доводить необхідність орієнтування юридичної науки на потреби практики.

Дуалістичний характер принципів прав (галузевих у тому числі) створює труднощі у досягненні таких характеристик наукового знання, що їх вивчає, як об'єктивність, істинність та неупередженість. Тому важливим є вибір концептуального підходу, який береться за основу наукового дослідження.

Розвиток правової науки, орієнтування на можливість використання результатів наукового правничого знання на вирішення соціологічних, політологічних проблем, яких є чимало на шляху розвитку держави України, зумовлює використання різних прийомів та засобів наукового дослідження. Автор обґрунтовує використання методів ідеалістичного підходу для цього дослідження.

Ключові слова: методологія, методи кримінального права, принцип законності.

Демчук П. В. Методологические основы исследования принципа законности в уголовном праве

В статье через анализ правовой природы принципов права формируется подход к их пониманию как ценностей, которые через динамичное развитие объективируются в разных формах права. Стремление к исследованию позитивного права выступает ключевым спорным моментом в науке уголовного права. Поэтому автор поддерживает ученых, которые указывают на кризис догматического подхода в науке уголовного права и обоснованно доказывает необходимость ориентирования юридической науки на потребности практики.

Дуалистический характер принципов прав (отраслевых в том числе) создает трудности в достижении таких характеристик научного знания, как объективность, истинность и беспристрастность. Поэтому важным является выбор концептуального подхода, который берется за основу научного исследования.

Развитие правовой науки, ориентирование на возможность использования результатов юридического знания для решения социологических, политологических проблем, которых немало на пути развития Украины, обуславливает использование различных приемов и средств научного исследования. Автор обосновывает использование методов идеалистического подхода для данного исследования.

Ключевые слова: методология, методы уголовного права, принцип законности.

Demchuk P. V. The methodological grounds of the research legality principle in criminal law

The main approach is to understand principle of criminal law as a reflection of the values that were objectified in various forms of law through dynamic development. There is common way in legal scholars – to study criminal law only through positivistic approach, but there are scientists who point on the crisis of the dogmatic approach to the study of criminal law. Author justifiably proves the necessity for legal science to focus on the needs of law application practice.

The dualistic nature of the principles of law makes it difficult to achieve the objectivity, truthfulness and impartiality its studies. So, it is important to choose a conceptual approach that is the basis of scientific research. The development of legal science, focusing on the possibility of using the results of scientific legal knowledge to solve sociological and political problems, which are many in the way of development of the state of Ukraine determines the use of various techniques and tools of scientific research.

Understanding the principles of law as a concentration of the values of society requires an idealistic approach to research. Its application is to analyze the compliance of the ideal model of the principle of legality in criminal law, the content of this principle to legal realities. A systematic analysis of the requirements of the principle of legality in criminal law, which they relate to the processes of lawmaking and law enforcement, will reveal the interdependence and complementarity of the components of these requirements.

The criterion for the truth of knowledge is the possibility of its falsification experimentally or by other refutation. This can be done by analyzing national and international practices of application the legality principles. This indicates the use of empirical-theoretical method in scientific research.

Key words: methodology, methodology of the criminal law, principle of legality.

Стаття надійшла до редакції: 1.03.2021 р.

Прийнята до друку: 23.04.2021 р.